

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

**УДК 355.01(431)«18»
ББК 68.1(4НІМ)**

**Воєнна теорія Карла фон Клаузевіца на межі XX-XXI ст.
(матеріали наукового семінару кафедри
історії нового та новітнього часу, 25 листопада 2014 р.)**

25 листопада 2014 р. відбулося засідання наукового семінару кафедри історії нового та новітнього часу факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича на тему: *«Воєнна теорія Карла фон Клаузевіца на межі XX-XXI ст.»*. У роботі семінару взяли участь співробітники, аспіранти та магістранти кафедри нового та новітнього часу.

Відкриваючи науковий семінар, зав. кафедрою історії нового та новітнього часу ЧНУ ім. Ю. Федьковича, д. і. н., проф. **О. І. Сич** зазначив, що проблема війни завжди займала особливе місце в історії всіх народів та країн, привертаючи увагу не тільки воєнних та політичних діячів, але й вчених та інтелектуалів. Чи не одним з найвідоміших серед них став пруський теоретик Карл фон Клаузевіц та його теорія війни. На фоні тих важливих процесів, які зараз відбуваються у світі та в нашій країні зокрема, тема сьогоденного семінару важлива як для досвідчених науковців, так і для тих, хто починає свій шлях в науку.

Розпочинаючи свою доповідь, к. і. н., доц. кафедри історії нового та новітнього часу ЧНУ **Є.В. Сахновський** наголосив на актуальності теми семінару. Адже історію людської цивілізації, як це не прикро, не можна уявити без війн та збройних конфліктів. Війна – атрибут людства, пред-

© Сахновський Є., Чедолума І., 2015

Сахновський Євген Васильович - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Чедолума Ілля Іванович - магістр історії (м. Чернівці)

ставлений і присутній в різних аспектах його існування, тому й не дивно, що вона привертає увагу політиків і громадських діячів, вчених різних країн. Навряд чи серед них знайдуться ті, що не знають видатного прусського військового теоретика Карла фон Клаузевіца. На початок ХХІ ст. ідеї Клаузевіца, незалежно від того, наскільки коректно й доречно вони використовувались, міцно увійшли в наукову літературу по військовим питанням та проблемам безпеки. Війна як інструмент політики, як зіткнення двох вольових начал, обмежена війна або війна, що не знає меж, небезпека ескалації - все це та багато іншого вкладається в термінологічний арсенал Клаузевіца і використовується як стандартний набір основних понять у підручниках і працях концептуального характеру сучасних провідних військових авторитетів різних держав світу. Дискусії стосовно окремих положень і самої сутності його теорії війни ведуться на науковому рівні провідними військовими теоретиками, істориками та філософами по сьогоднішній день. Фактично кожен, хто досліджує війну та пов'язані з нею процеси, посилається на праці Клаузевіца, щоб підтвердити чи спростувати певну думку. Тому мета нашого семінару, зазначив **доповідач**, розібратись у розмаїті інтерпретацій воєнної теорії Клаузевіца на межі ХХ-ХХІ ст. Варто зазначити, що мова йде власне не про розбір теорії Клаузевіца, а про її рецепцію. Нині, коли у нас фактично стан війни, актуальність даної тематики є очевидною.

Карл фон Клаузевіц (1780-1831 рр.) був не тільки прусським воєначальником, учасником наполеонівських війн, але й теоретиком війни та філософом. Як постать освіти та науки, він є людиною епохи пізнього просвітництва, у філософському ж плані він був гегельянцем, тобто прибічником Гегеля. Попри те, що деякі дослідники намагаються представити його як послідовника Канта (Див.: *Лобода Ю. Когнітивні основи військової стратегії: І. Кант і К. фон Клаузевиць / Ю. Лобода // Грані. – №7(111), 2014. – С.42-46*), більшість дослідників, і ми в тому числі, переконані, що це твердження є недостатньо обґрунтованим. Більш переконливою залишається думка О. Свечіна: «Клаузевіц з Гегелем ніколи не зустрічався..., ніколи

в переписці не згадує його імені, але вже на самому початку своєї творчості знаходився під сильним впливом ідей Гегеля... , розум Клаузевіца був безперечно споріднений розуму Гегеля». (Цит. за: *Свечин А.А. Клаузевиц. – М.: Журнально-газетное объединение, 1935. – С. 136*).

Науковими ідеалами для Клаузевіца слугували природознавці, в першу чергу, відомий фізик Ісаак Ньютон і математик Ейлер. Він рівнявся на них, особливо на Ейлера. Творчу спадщину Клаузевіца можна поділити на дві частини. Перша – це його численні праці на тему конкретних війн, в яких він приймав безпосередню участь, і там він виступає як очевидець, історик, практик та тактик, описує бойові дії. (*Див.: Клаузевиц К. 1799 год. – М.: Госвоениздат, 1938 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/h/clausewitz1/index.html>; Клаузевиц К. 1806 год. – М.: Госвоениздат, 1937 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/h/clausewitz2/index.html> ; Клаузевиц К. 1812 год. – М.: Госвоениздат, 1937 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/h/clausewitz3/index.html>*). Ці праці більшою мірою застаріли, оскільки були написані в першій третині ХІХ ст., проте можуть слугувати історичним джерелом. Єдина праця, яка до цього часу дискутується вже багатьма поколіннями теоретиків воєнної справи, філософами, політиками, це незавершена робота, яку після його смерті назвали просто – «Про війну». Клаузевиц помер у 1831 році, а опублікована вона була у 1832-1833 рр. І з тих пір викликає незмінний інтерес цілих поколінь. Ось про неї далі і піде розмова.

Чим ця праця особлива та характерна? Співдоповідач, студент-магістрант кафедри історії нового та новітнього часу ЧНУ **І.І. Чедолума** зазначив, що, за рідкісним виключенням, праці по проблемам війни, стратегії та тактики, написані до Клаузевіца, були нічим іншим як «кухарськими книгами», з конкретними вказівками і практичними рецептами дій і поведінки. Вони створювались в рамках традиції, що йшла від трактату «*Epitoma rei militaris*» («Про військову справу») Флавія Вегеція, римського автора, що писав, імовірно, в кінці четвертого століття нашої

ери. В свою чергу, ідеї та пасажі самого Веґеція були взяті від інших античних авторів, які в Середні віки були просто забуті. Веґецій же зберігся і був використаний в якості зразку майже у всіх творах про війну, які були створені в період з початку Нового часу. Всі вони були розділені на глави, розділи і підрозділи, які викладали правила, у відповідності з якими офіцер повинен діяти в полі: вони сягають від питань рекрутування солдат і офіцерів і всілякі технічні деталі (як марширувати і т.д.) до наступу і оборони у великих битвах. Все це, часто без розмірковувань про сенс і цілі війни, про політичні цілі війни і способи досягнення цієї цілі воєнними засобами, ми знаходимо у послідовників Веґеція: маршала Р. Монтекукколі, маршала Моріца Саксонського, Фрідріха II Пруссського і ерцгерцога Карла. Навіть вражаючий своїм політичним світоглядом Макіавеллі в своєму трактаті «Про військове мистецтво» по суті не відійшов від описової традиції. Порівнюючи з іншими теоретиками Клаузевіц здійснив інтелектуальний «квантовий стрибок». В своїй книзі він переслідував абсолютно іншу мету: написати зовсім не про те як вести війну, а проникнути у феномен війни, щоб самому краще зрозуміти його і зробити зрозумілим для інших. Він хотів дослідити і проаналізувати війну, подібно тому, як його ідеал Ісаак Ньютон здійснив аналогічні дії у фізиці. (Хойзер Б. Книга Клаузевица «О войне» как шедевр XXI века // Снесарев А. Жизнь и труды Клаузевица. – М.; Жуковский: Кучково поле, 2007. – С. 260-280).

Продовжуючи цей сюжет, доц. **Є.В. Сахновський** зазначив, що праця Клаузевица «Про війну» складається з 8 частин (книг), кожна з яких ділиться на різну кількість глав. Основна, філософська, частина знаходиться в першій книзі, яка має назву «Природа війни». Важливо зрозуміти, що Клаузевіц був першим європейським *філософом* війни, який прагнув не просто описати, а зрозуміти саму суть явища. Саме цей підхід до осмислення війни був вперше в європейській інтелектуальній традиції запропонований Клаузевіцем. «Про війну» проникнута розумінням того, що будь-яка війна по своїй суті – складне, нелінійне явище.

Основна сутність війни, вона ж і найбільш цитована фраза Клаузевіца в світі, зводиться до наступного: «війна є ніщо інше, як продовження державної політики іншими засобами» (*Цит. за: Клаузевиц К. О войне / К. Клаузевиц / Пер с нем. – М.: Издательская корпорация «Логос», 1998. – С. 27*). Тобто війна не просто існує сама по собі, а знаходиться в тісній взаємодії з іншими процесами в суспільстві.

В своїй теорії Клаузевіц чітко розмежовує два види, ба, навіть рівні війни. Йдеться, по-перше, про реальну війну, яка є складним явищем для сприйняття, адже вона постійно змінюється з новим досвідом людства, тому її складно чітко визначити; по-друге, *ідея* війни, тобто інтелектуальна конструкція як ідеальний тип війни, т.з. абсолютна / тотальна війна. Кажучи про війну як продовження політики іншими засобами, Клаузевіц мав на увазі, що стратегія не може мати раціональної основи до тих пір, поки чітко не визначені цілі, яких необхідно досягнути. Ці цілі висувуються політикою. Війну ж політика використовує в якості засобу для досягнення цілей, проте лише в тому випадку, якщо сама не здатна досягнути цих цілей. Тому війна – це крайній засіб досягнення політичної мети. Одна з найважливіших заслуг Клаузевіца полягає в тому, що він обґрунтував висновок про те, що війна піддається змінам, і ці зміни відбуваються у відповідності зі змінами політики. Цей висновок, внаслідок неперервності процесу розвитку і мінливості політичній, актуальний і по сьогоднішній день. (*Белозеров В. Клаузевиц и современные войны // Военно-промышленный курьер. – 2005. - № 23*).

«Коперніківським поворотом» по праву вважається звернення Клаузевіца до морального елементу у війні, що грає в ній важливу роль. Клаузевіц також чітко визначає ціль війни як такої: «Війна – це акт насилля, що має за мету змусити противника виконати нашу волю». В свою чергу, ціль війни диктується політикою держави. Відповідно, ціль конкретних бойових дій полягає в тому, щоб обеззброїти противника, позбавити його можливості продовжувати боротьбу, розгромити його (*Клаузевиц К. О войне... – С. 35*). При цьому К. фон Клаузевіц чітко

розумів, що війна як явище має різні форми і прояви, тому порівнював її з «хамелеоном», який в кожному конкретно-випадку дещо змінює свою природу.

Деталізуючи вище сказане, співдоповідач **Ілля Чедолума** наголосив, що ключовим для розуміння концепції Клаузевіца є вище згадане визначення війни як «акту насилля, який має на меті примусити супротивника виконати нашу волю» та «не тільки політичний акт, але і справжнє знаряддя політики, продовження політичних відносин, здійснення їх іншими засобами». Необхідно наголосити, що наведені визначення відповідають його центральній ідеї розмежування двох «видів» війни. Йдеться про «абсолютну» («ідеальну») та «дійсну» війни, що відповідає її розумінню як ідеї та практики відповідно. Говорячи про «двоїстість метода ведення війни», Клаузевіц звертає увагу на наступне: *«війна, як вона протікає в дійсності, часто значно відрізняється від її початкового, абстрактного поняття»*. При цьому, оскільки «абстрактна» та «реальна» війни відрізняються між собою, їхні цілі також не є тотожними. Об'єктивною цілю війни Клаузевіц також називає мир, але мир кращий, ніж довоєнний. Постійні паузи під час бойових дій, як правило, зменшують політичну ціль, більш знесилоють протидіючі сторони, зводячи війну до принципу – хто витримає напруження (*Див.: Панафідін І.О. Ідея війни та проблема її трансформації / І.О Панафідін // Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць / Ред.: Я.В. Шрамко. – Вип.11. – Кривий Ріг, 2010. – С. 315-326*). Насамкінець визначення війни як «продовження політики іншими засобами» стало свого роду афоризмом і повторюється із праці в працю, від одного автора до іншого.

Торкаючись рецепції теорії Клаузевіца, доц. **Є.В. Сахновський** зазначив, що «Про війну» стала класичною вже в першій декаді після смерті автора, і вже тоді, особливо зважаючи на її незавершеність, викликала неоднозначну реакцію. У подальшому склались доволі тривкі традиції прочитання та тлумачення теоретичної спадщини Клаузевіца в різних країнах, які старанно проаналізовані у підсумкових працях. Зокрема, англомовна традиція –

Крістофером Бейсфордом (Див.: *Bassford Ch. Clausewitz in English. The Reception of Clausewitz in Britain and America, 1815–1945. N.Y., 1994*), франкомовна – Бенуа Дюріє (Див.: *Benoît Durieux Clausewitz en France. Deux siècles de réflexion sur la guerre 1807-2007. 2008*). В сучасній Росії перевидана праця 20-х років радянського теоретика Андрія Снесарєва із супроводом передмови, вступу та статей В. К. Белозьорова та Б. Хойзер (*Снесарев А.Е. Жизнь и труды Клаузевица / Предисл. Ю.Н. Балуевского; вступл. ст. И.С. Даниленко; статьи В.К. Белозерова и Д. Хойзер. – М.; Жуковский: Кучково поле, 2007. – 384 с.*).

Власне сучасні підходи можна датувати з початку 1990-х років, пов'язуючи посилений інтерес до Клаузевіца розпадом СРСР та утвердженням нової системи міжнародних відносин. Свідченням цього є, насамперед, перевидання праці «Про війну» німецькою (1991 р.), англійською (1993 р.), французькою (1995 р.), та мабуть найбільше – російською (1994, 1998, 2002, 2013 рр.). Зрозуміло, що поряд з перевиданнями «Про війну» зростає й число самих різноманітних тлумачень та інтерпретацій воєнної теорії Клаузевіца, а також спроб «осучаснити» її, вписати у контекст реалій ХХІ ст. Проте, якщо спробувати виключити з аналізу «схоластику епігонів», на загал традиція і сучасність виявляє два підходи і, відповідно, дві категорії читачів.

Для одних з них прусський теоретик безнадійно застарів і його праці, у тому числі й «Про війну» слід сприймати суто історично, як феномен воєнного мислення теоретика доіндустріальної епохи. У цій когорті відомих для фахівців воєнної справи інтерпретаторів спадщини Клаузевіца знаходимо імена Б. Ліддел Гарта, Джона М. Палмера, а з більш сучасних – Джона Кігана, Девіда Стівенсона, Мартіна ван Кревельда та інших. Працю останнього з вище названих можна вважати найбільш провокативною (Див.: *Martin Von Creveld. The transformation of War. – N.Y.: Free Press, 1991 (x, 254)*, перекладена російською мовою через 14 років (*Мартин ван Кревельд. Трансфармация войны / Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 344 с.*), що

й засвідчують критики та рецензенти. Одна з перших розгорнутих рецензій так і названа «Геть від Клаузевіца» (Michael C. Adams. *Away with Clausewitz // Reviews in American History*. – 1993. – vol. 21. – №1. – pp. 156-160).

Дійсно, Кревельд заперечує будь-яке значення теорії Клаузевіца в сучасному світі, пропонуючи нове розуміння війни. Війни «4-го покоління», або т.з. «конфлікти низької інтенсивності» – абсолютно нові, тому, на думку Кревельда, ми є свідками «присмерку традиційної війни», на зміну якій приходять «абсолютно нові збройні конфлікти – передусім між етнічними і релігійними групами» (Детально аналіз праці Кревельда як головного «Анти-Клаузевіца» подано у статті *I. Панафідіна. Ідея війни та проблема її трансформації // Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць / Ред.: Я.В. Шрамко. – Вип. 11. – Кривий Ріг, 2010. – С. 315-326*).

Проте, є інша категорія читачів, які вважають, що праця Клаузевіца «як промінь світла з минулого, який і надалі висвітлює сучасні воєнні реалії», а тому її слід «читати більше, і читати з надзвичайною обережністю» (*Strachan Hew. A Clausewitz for Every Season. 2007: [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: <http://www.the-american-interest.com/articles/2007/07/01/a-clausewitz-for-every-season/>). Ця категорія читачів, як правило, добре ознайоmlена з працями класиків постмодернізму (Ролана Барта, Мішеля Фуко та інших) і зокрема – тезою про відмінність «твору» від тексту» і самостійне «життя» тексту у різних національних і культурних контекстах. Отож, для читачів такого типу далеко важливішим за «тексти епохи Клаузевіца» є «пошук довготривалих рішень проблеми війни на шляху їх власного інтелектуального самоутвердження (rites of passage)» (*Bassford Ch. Clausewitz in English. The Reception of Clausewitz in Britain and America [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: <http://www.clausewitz.com/readings/Bassford/CIE/TOC.htm>). У такому разі «Про війну» Карла фон Клаузевіца сприймається не буквально, а швидше метафорично. Такі читачі сприймають текст «Про війну» як розширену метафору. Для них вона, за влучним висловом

Джеймса Шнайдера, «незакінчена головоломка, яка має бути завершена й розгадана» (Див.: *James J. Schneider [Bassford Ch. Clausewitz in English: The Reception Of Clausewitz in Britain and America. 1815 – 1945. N.Y. Oxford Univ. Press, 1994. – x, 293 p.] // The American Historical Review. – 1995. – vol. 100, №5. – pp. 1527–1528*). Рефлексія такого роду виникає далеко не у всіх читачів. Але якщо виникає, то спонукає до активної розумової діяльності. Так, приміром, сприймали спадщину Клаузевіца Джон Ф. Фуллер, Дуайт Ейзенхауер та інші (Приклади такого прочитання «Про війну» наводить Білл Бентлі. Див.: *Bill Bentley. Clausewitz and the Blue Flower of Romanticism: Understanding “On War” // Canadian Military Journal. – Vol. 13, No. 4. – 2013 :[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Articles/Detail/?lng=en&id=183843>*).

Принагідно зауважимо, що метафоричне прочитання тексту праці «Про війну» вдало співвідноситься із сучасною тенденцією оновлення історичної епістемології, зокрема визначення мети історичного пізнання як «розкриття й з'ясування генези і ролі метафор, які конструюють бачення світу і людини» (*Вжозек Войцех. Историография как игра метафор: судьбы «новой исторической науки». Епистемология истории в поисках сменяющихся историографических метафор // Одиссей, 1991. Человек в истории. Культурно-антропологическая история сегодня. – М.: Норкс, 1991. – С.60-74.*). Отож, якщо мислити метафорично, то визначення Клаузевіца («війна є продовженням політики іншими засобами») наштовхнуло Мішеля Фуко на думку повернути смисл афоризму навпаки. Тим самим, як показав Джуліан Рейд, Фуко підкреслив сучасне значення ідей і самого способу мислення Клаузевіца (*Reid J. Foucault on Clausewitz conceptualizing the relationship between war and power // Alternatives. – N.Y., 2003. – №28. – p.1–28*). Інверсія Фуко, яка нині широко дискутується, виглядає так: «політика – це війна, продовжена іншими засобами» (Фуко М. «Нужно защитить общество». Курс лекцій, прочитаних в Коллеж де Франс в 1975-1976 учебном году / М. Фуко / Пер. с фр. – СПб.: Наука, 2005. – С. 36).

Насамкінець додамо, що запропонована М. Фуко інверсія сама перетворюється на афоризм, який центрує дискусію на тему «Що таке політика як війна?».

Резюмуючи, можна вказати, що із двох вище згаданих категорій читачів творчої спадщини Клаузевіца, остання з проаналізованих набагато цікавіша й методологічно багатша.

Доцент кафедри історії нового та новітнього часу ЧНУ **В.І. Пінцак** поцікавився, як ставляться до творчості Клаузевіца на його Батьківщині, в Німеччині?

Доц. Є.В. **Сахновський** підкреслив, що це доречне питання. Вже в ХХ ст. співвітчизники віддали належне своєму видатному земляку. Ще в 1971 р. керівництво НДР організувала перепоховання решток Карла фон Клаузевіца і його дружини з польського Вроцлава в рідне місто Клаузевіца – Бург. В місцевому гарнізоні армії колишньої НДР в 1989 р. був установлений бронзовий бюст Клаузевіца. Дещо пізніше, в 2000 р., в урочисті обставині, будинок сім'ї Клаузевіців в Бурзі був перетворений в музей видатного німецького воєнного мислителя.

Варто зазначити, що вплив його теорії в Німеччині є досить значним. Зокрема цій темі присвятив свою доповідь генерал-майор запасу бундесвера Христиан Е.О. Міллот на ювілейному зібранні Товариства Клаузевіца, з нагоди 225-річчя з дня народження мислителя в Бурзі 30 червня – 1 липня 2005 р. Зараз в Німеччині менше користуються визначення Клаузевіца війни, як простого «продовження політики іншими засобами». Найбільш вдалою дефініцією війни, з максимальною точністю передаючи її вольову сутність і тому активно використовувану, вважають слова Клаузевіца про те, що «війна – акт насилля, що має за мету змусити противника виконати нашу волю» (*Белозёров В.К. Судьба учения Клаузевица на его родине // Снесарев А.Е. Жизнь и труды Клаузевица. – М.; Жуковский: Кучково поле, 2007. – С. 236*).

Показовим варто визнати створення в Німеччині громадських організацій, спеціально створених для вивчення творчого спадку воєнного філософа. В першу чергу мова йде про Товариство Клаузевіца, яке було створене в 1961 р. в Західній Німеччині. В наш час Товариство нараховує близь-

ко 1000 членів, до них належать багато авторитетних вчених, політиків і військових, і не тільки німецьких. Члени Товариства є в багатьох країнах світу – від Швейцарії і США до Австрії і Японії. Територіально товариство знаходиться в Гамбурзі, в місті дислокації Академії управління бундесвера (німецької армії). 18 листопада 1999 р. в Академії управління бундесвера був відкритий Міжнародний центр Клаузевіца (Internationale Clausewitz-Zentrum). Центр був задуманий як дискусійний форум, де можуть обговорюватись питання безпеки, що знаходяться на межі політичної і військової сфер. Організаторами центру підтримується бажання молодих офіцерів бундесвера до дослідницької роботи при проходженні ними підготовки до служби Генерального штабу.

Варто звернутись і до інтерпретації праць Клаузевіца в Росії, зазначив студент-магістрант **І.І. Чедолума**, яка мала свою специфіку і дещо відрізнялась від західної традиції. Сприйняття К. фон Клаузевіца та його праць в Росії завжди було складним і неоднозначним. Часи захоплення і дослідження змінювались періодами байдужості і навіть заборони. Його вчення, в залежності від особливостей суспільно-політичної атмосфери і особистих вподобань керівників країни, то ставало актуальним, то знову кануло в забуття. Лише на початку XX ст. його капітальна праця появилась російською мовою в перекладі генерала Войде, що друкувалась декілька років у «Воєнному збірнику». Перекладач був абсолютно не підготовлений до такого відповідального завдання і виконав його незадовільно. В багатьох місцях цього перекладу думка Клаузевіца перекручена, в інших місцях переклад неможливо було зрозуміти. Все це створило Клаузевіцу в царській армії репутацію темного мислителя, що забрів в такі нетрі метафізики, в яких, за дотепним виразом Свечіна, вже неможливо було відрізнити і підмета від присудка (*Свечин А.А. Клаузевиц. – М.: Журнально-газетное объединение, 1935. – С. 278*).

Доля розпорядилась так, що потужними популяризаторами ідей Клаузевіца в Росії стали не кадрові військові стратеги і генерали, а революціонери-марксисты, зокрема один з найвідоміших з них – В.І. Ленін. Будучи в еміграції в роки Першої світової війни, він в 1915 р. детально опрацював

працю Клаузевіца німецькою мовою і пізніше активно цитував її. Основну увагу Ленін зосереджував на положенні Клаузевіца про ставлення війни до політики і на застосуванні Клаузевіцем діалектики до різних сторін військової справи. При цьому Ленін дещо змінив знаменитий вислів Клаузевіца, надав йому, так би мовити, класового відтінку: «війна – це продовження політики різних класів в даний час». Він використовував теорію війни Клаузевіца в дискусіях зі своїми політичними опонентами (т. зв. соціал-шовіністами та лівими комуністами). Загалом, Ленін доволі високо оцінював Клаузевіца як теоретика, зазначаючи, що Клаузевіц – один з великих і глибоких письменників, *«основні думки якого стали в наш час безперечним надбанням для кожної мислячої людини»* (Див.: *Ленин В.И. Полное собрание починений. Издание пятое. Т.26,36. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uaio.ru/vil/26.htm>*). Проте, варто зазначити, що Ленін використовував положення його теорії доволі вибірково, в залежності від власних потреб.

Найбільш ґрунтовними дослідниками спадщини Карла фон Клаузевіца стали радянські воєнні теоретики 20-30-х рр. А. Снесарев та О. Свечін. Вони не просто досліджували роботи Клаузевіца, але й цікавились самою постаттю прусського генерала. Їх перу належать дві «класичні» біографії Клаузевіца (Див.: *Свечин А.А. Клаузевиц / А.А. Свечин. – М.: Журнально-газетное объединение, 1935. – 288 с.; Снесарев А.Е. Жизнь и труды Клаузевица. – М.; Жуковский: Кучково поле, 2007. – 384 с.*). Вони намагались адаптувати теорію Клаузевіца відповідно до нових віянь часу і їх напрацювання можна вважати вершиною осмислення ідей Клаузевіца в Росії. Проте, після завершення Другої світової війни Сталін, який негативно ставився до творчості Клаузевіца фактично наклав своєрідне «табу» на подібні дослідження, що відобразилось у його листі-відповіді до радянського воєнного теоретика Разіна (Див.: *Сталин И. В. Ответ товарищу Разину // Сочинения. – Т. 16. – М.: Издательство «Писатель», 1997. – С.21-24*). «Повернення до Клаузевіца» в Росії фактично відбулося аж на початку 90-х рр.

Наостанок коротке резюме: Про війну як суспільне явище задумувались і до Клаузевіца. Наприклад, Гуго Гроцій, відомий голландський юрист, що був одним із засновників сучасно-

го міжнародного права, ще в ХVІІ ст., намагався визначити юридичні рамки війни та її роль в міждержавних відносинах (*Гроцій Г. О праві війни і миру. – М.: Ладомір, 1994. – 868 с.*) Проте, Клаузевіц став першим європейським теоретиком, який намагався досягнути і визначити сутність явища війни як такої, тобто він став фактично першим європейським філософом війни.

Після завершення доповіді доповідачам було поставлено низку питань.

1. Доповідачі ознайомили нас з сприйняття та рецепцією теорії Клаузевіца протягом ХХ – поч.ХХІ ст. Цікавить наступне: чи використовується теорія війни Карла фон Клаузевіца для інтерпретації сучасних подій в Україні, зокрема, для визначення характеру цих подій? (к.і.н., доц. кафедри історії нового та новітнього часу ЧНУ, **В. І. Пінцак**)

У відповіді доц. **Є. В. Сахновський** зазначив, що в контексті тих подій, які зараз відбуваються в країні, це доречне питання. Дійсно, є наявними ряд робіт, автори яких намагаються осмислити події в Україні через призму теорії війни Карла фон Клаузевіца. Це простежується в статті В'ячеслава Гусарова, експерта з питань інформаційної безпеки. В своїй статті стосовно гібридної війни в Україні, зокрема її інформаційної складової, він використовує положення з теорії війни Клаузевіца для свого аналітичного огляду. При цьому автор наголошує, що прусський теоретик надавав пріоритет на війні інформаційному впливові для придушення волі супротивника. Цим самим він намагається вивести необхідність протидії української держави в цьому напрямку і пристосувати окремі положення класичної праці до реалій сучасних війн (*Гусаров В. Новий етап гібридної війни Росії в Україні – диверсії і терор. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://argumentua.com/stati/novyi-etap-gibridnoi-voiny-rossii-v-ukraine-diversii-i-terror>*). Конфлікт в Україні також звернув на себе увагу й німецьких дослідників спадщини Клаузевіца. В квітні 2014 р. генерал-лейтенант Клаус Ольсхаузен, який займав посаду Президента Товариства Клаузевіца в 2006-2013 рр., написав статтю «Конфлікт всередині і навколо України – перегляд з ідеями Клаузевіца». Заперечуючи Йосифу Іоффе, який

8 березня 2014 р. написав: «Клаузевіц мертвий, війна більше не являється інструментом політики», Ольсхаузен вказує на те, що якщо розширити висновки Клаузевіца стосовно «насильницького конфлікту», то багато ідей, і особливо його підхід до аналізу і оцінки складних і динамічних сьогоденських криз, будуть надзвичайно корисними. Також він зазначає, посилаючись на Клаузевіца, що слабка країна завжди йде на поступки в конфлікті і здає свої позиції (*Див.: Klaus Olshausen. Der Konflikt in und um die Ukraine – Eine Betrachtung mit Clausewitz' Einsichten. // ISPSW Strategy Series: Focus on Defense and International Security. – No. 267. – April 2014: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?lng=en&id=178570>*).

2. Як впливає з доповіді, дослідження творчості Клаузевіца в СРСР різко припинилось після завершення Другої світової війни. Це, очевидно, пояснюється негативним ставленням до Клаузевіца з боку Й. Сталіна. Чим було викликано це негативне ставлення? Адаже В. Ленін, як зазначалось, позитивно оцінював теорію війни Карла фон Клаузевіца, чому ж погляди радянського керівництва змінились з цього питання? (к.і.н., доц. кафедри історії нового та новітнього часу ЧНУ **А.В. Мінаєв**).

Магістрант **І. І. Чедолума** вказав, що негативне ставлення Сталіна до творчості Клаузевіца прекрасно проілюстроване у вище згаданому листі до Разіна. Сталін писав, що Ленін хвалив перш за все Клаузевіца за те, що не марксист Клаузевіц, який у свій час користувався авторитетом знавця воєнної справи, підтверджував в своїх працях відоме марксистське положення про те, що між війною і політикою існує прямий зв'язок, що політика породжує війну, що війна є продовження політики насильницькими засобами. Сталін наполягав на тому, що Ленін посилався на Клаузевіца лише для того, щоб викрити Плеханова, Каутського та інших в соціал-імперіалізмі. Він викладає своє ставлення до праць і персони Клаузевіца, зазначаючи: «Клаузевіц, звичайно, застарів як воєнний авторитет. Клаузевіц був, власне, представником мануфактурного періоду війни. Тепер у нас машинний період війни. Поза сумнівом, що машинний період вимагає нових воєнних ідеологів. Смішно тепер брати уроки у Клаузевіца» (*И. Сталин. Цит. праця. – С.22*).

Тобто, Сталін вважав, що праця Клаузевіца не відповідає новим умовам і є повністю і безповоротно застарілою. Чому ж Сталін так негативно ставився до Клаузевіца, при тому, що марксистські теоретики, в тому числі Ленін, позитивно його оцінювали? Відповідь, на нашу думку, полягає в двох вимірах: особистісному та політичному. В особистісному вимірі зіграли чисто персональні емоції Сталіна. В глибині душі він міг усвідомлювати, що його дії напередодні і на першому етапі німецько-радянської війни призвели до катастрофічних поразок, не в останню чергу через те, що він діяв наперекір одному з основних постулатів Клаузевіца. Цей постулат зводився до того, що оборона є завжди сильнішою формою ведення війни. Оборона, якою так часто нехтував Сталін. Тобто, він несвідомо переносив вину за свої власні прорахунки на Клаузевіца, «вчення якого застаріло». Звичайно, це лише припущення, адже ми не знаємо, що творилось в голові «вождя народів».

Політичний вимір полягав в тому, що в країні, яка перемогла німецький нацизм та мілітаризм, захоплюватись пруським теоретиком Клаузевіцем було політично недоцільно, і видавати праці, написані пруським офіцером – небажано. Недарма, видно, Сталін в своєму листі прирівняв його до німецьких мілітаристів. В кінці-кінців, ідеї Клаузевіца, в їх доволі сумнівній інтерпретації, дійсно знайшли частковий відгук серед представників німецького мілітаризму, хоча б того ж Людендорфа, з його ідеєю тотальної війни. Треба розуміти й те, що в цей період в СРСР розпочалась боротьба проти «ідолопоклонства перед Заходом» і будь-які теорії із західних країн, що стосувались сфер держави і політики, були не в честі.

3. Чи приділяється увага творчості Клаузевіца в сучасній Росії? Як саме теорія війни Карла фон Клаузевіца інтерпретується російськими дослідниками? (к. і. н. доц. кафедри історії нового та новітнього часу ЧНУ **Холодницький В.Ф.**)

Доц. **Є. В. Сахновський** зауважив, що, як вже зазначалось, з 90-х рр. із розвалом СРСР, розпочалось своєрідне «повернення до Клаузевіца» в Росії. Підтвердженням відновлення інтересу до постаті Клаузевіца та його теорії, своєрідним

індикатором зацікавленості стали регулярні перевидання його капітальної праці «Про війну» з 1994р. і по наш час (*Клаузевиц Карл фон. О войне: пер. с нем.; Под общ. рук. А. Рачинский. – СПб: Логос; Москва: Наука, 1994.; Клаузевиц К. О войне / Пер. с нем. – М.:Издательская корпорация «Логос»; Международная академическая издательская компания «Наука», 1998.; Клаузевиц Карл фон. О войне: В 2-х т. – СПб.: Terra Fantastica, 2002.; Клаузевиц К. О войне / Пер. с нем. А. Рачинский. – М.: Эксмо, 2013*). Вже в 1991 р. з'явилась стаття І. В. Цибульського «Карл фон Клаузевиц і сучасність» (*Цыбульский И. Карл фон Клаузевиц и современность // Военная мысль. – №8(1991) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://militaryarticle.ru/voennaya-myisl/1991-vm/8400-karl-fon-klauzevic-i-sovremennost>*), в якій автор обстоює необхідність досліджень робіт Клаузевиц та їх актуальність в сучасному світі. З цього моменту і по сьогоднішній день в Росії продовжують виходити статті, які присвячені або постаті Клаузевица, або його військовій теорії, та спробам їх інтерпретації. В значній мірі це співпало з тим, що знову повернувся інтерес до праць репресованих радянських військових теоретиків, в тому числі й Снесарева та Свечіна, які присвятили Клаузевицу у свій час окремі свої роботи.

Теорію Клаузевица сучасні російські дослідники намагаються співставити з різними аспектами сучасних понять «війна»: від можливості ядерної війни і самознищення людства до дослідження трансформації війни за останні століття. Також при дослідженні різних сучасних конфліктів, як от війни в Іраку та Чечні (*Коньшев В.Н. Война как средство политики – новые американские подходы / В. Коньшев // Общественные науки и современность. – №4. – 2004. – С.110-119*).

Магістрант **І. І. Чедолума** деталізував відповідь, зазначивши, що увага до творчості Клаузевица в сучасній Росії властива не тільки науковцям, але й вищим військовим інстанціям і військовому керівництву країни. В 2004 р. у Військовій академії Генерального штабу Збройних Сил Російської Федерації відбувся російсько-німецький науковий семінар, присвячений Клаузевицу, оцінці можливості використання його підходів для вирішення проблем

національної та міжнародної безпеки вже в третьому тисячолітті. Увага російського Генерального штабу до постаті та ідей Клаузевіца простежується і у вище згаданих роботі Снесарева, присвяченій Клаузевіцу, передмова до якої була написана тодішнім начальником Генштабу РФ Ю. Балувєвським. Ми можемо констатувати, що сьогодні в Росії знову повертаються до спадщини Клаузевіца. Його формулу «війна є ніщо інше, як продовження державної політики іншими засобами» намагаються використовувати для вирішення проблем безпеки, вона навіть цитувалась керівництвом країни (*Клименко Ю. Карл Клаузевиц и Россия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ebiblioteka.ru/browse/doc/27526669>*).

4. Чи являються актуальними ідеї теоретика XIX ст. в сучасному глобальному інформаційному світі XXI ст.? Адже з часів розробки класичної теорії війни Клаузевіца відбувся процес трансформації війни як суспільно-політичного явища, що, в свою чергу, викликає необхідність і трансформації ідеї війни. А поява нових форм, засобів і методів ведення війни ускладнює саме це явище. (завідувач кафедри історії нового та новітнього часу ЧНУ, проф. **О. І. Сич**).

Відповідаючи на це питання, доц. **Є. В. Сахновський** зазначив, що, звичайно, і у воєнній теорії Клаузевіца були свої недоліки і доволі суттєві. Треба розуміти, що яким би великим не був його розум і яка б не була широка його наукова платформа, він не міг бачити далі тих меж, що були йому доступні в той час. Створення цієї теорії припало на самий початок XIX ст., і опиралась вона на тодішній розвиток суспільних наук. В будь-якому випадку, Клаузевіцу не довелось побачити суттєвих проривів в історії техніки, які незабаром після його смерті закономірно змінили картину війни внаслідок появи залізниць і телеграфу, небувалого посилення сили вибухових речовин, включаючи появу ядерної зброї, а також різкого розширення масштабів полів битв, що розширились на цілі континенти. Проте, попри наше ставлення до неї, війна як соціально-політичне явище не зникає, а лише трансформується у низку локальних війн, т. з. конфліктів низької інтенсивності, «мережних війн»,

терористичних, партизанських, інформаційних, в кінці-кінців гібридних війн. В даному випадку цінність теорії Клаузевіца полягає не в тактичних порадах, які застаріли через кілька десятиліть після її появи, а у філософській частині творчості Клаузевіца, де він намагається осмислити саму війну як явище.

Отже, цінність праці Карла фон Клаузевіца «Про війну» полягає не тільки в тому, що вона стала класичною теорією про природу війни та її роль в історичному житті народів, але й в тому, що вона показує нам механізм війни, диференціює її типи та види, розкриваючи важливу, хоча і не однакову роль всіх інститутів держави і суспільства, всіх соціальних груп, класів, еліти і народних мас в процесі історичних криз і катастроф, що супроводжувалися війнами. Вона постійно нагадує, що війни, як правило, ведуться з політичними, а не військовими цілями і приводяться в дію не стільки фізичними, скільки в першу чергу духовними силами.

Проф. **О. І. Сич**, підсумовуючи обговорення, наголосив, що існує певна суспільна потреба, своєрідне суспільне замовлення на творчість Карла фон Клаузевіца, що проявляється, в першу чергу, в постійному перевиданні його праць в різних країнах світу. Філософський аспект книги «Про війну» є справжнім джерелом ідей, тому цю працю зараз і вивчають різні фахівці з багатьох царин нашого буття, і в цьому плані є цікавий той момент, коли праця, якій близько двохсот років, знову викликає спалахи такого інтересу до себе. А те, що у XIX ст. і ще й на початку XX ст. Карл Клаузевіц був одним із незаперечних військових авторитетів, на основі ідей якого розроблялись плани і стратегії цілих країн – це безперечний факт. Сучасна ситуація в Україні, зокрема конфлікт на Сході, вимагає зайнятись нагальними проблемами дослідження сутності війни, трансформації її зовнішніх ознак, появи нових форм ведення війн та можливості адекватного реагування на нові виклики в сфері безпеки країни. Попри те, що війна завжди виступає в своїх конкретно-історичних формах, її сутність в багатьох аспектах залишається незмінною. Поняття війни, як продовження політики іншими засобами, знову стає

актуальним у наш тривожний час. Тому, якщо ми бажаємо в сучасних умовах наблизитись до розуміння сутності війни як такої, визначити власне ставлення до війни та її ролі в житті суспільства, праця Карла фон Клаузевіца «Про війну» залишається актуальною, адже попри зміну зовнішніх форм, війна як явище продовжує існувати протягом всієї історії людства.

Загалом, як визнали всі учасники наукового семінару кафедри історії нового та новітнього часу ЧНУ, на цьому засіданні було розкрито доволі складну і нестандартну, проте важливу та актуальну тему, її обговорення було цікавим і корисним.

Огляд підготували Є. В. Сахновський, І.І. Чедолума

Надійшла до редколегії 07.06.2015 р.